

A XIX. század nagy mecénása, Tomori Anasztáz

„Az utolsó nagykőrösi görög”, a muzska professzor, aki félig lengyel, félig szerb és egészében magyar

Származása szerint két nép is magáénak vallja, tevékenységéért négy is büszke rá. *Anasztasz Theodorovits* – vagy, ahogy ifjúkorában megmagyarított nevével ismertté vált: *Tomori Anasztáz* – Dunaföldvár szülötte. Edesapját *Theodor Theodorovitsot* (Theodorovits Tódort) életírói kevés kivétellel szerb születésű, vegyesboltot működtető helyi kiskereskedőként mutatják be. (Néhányan görög származását vélelmezték.) Édesanyja a lengyel *Katarzyna Baranowski* (magyar írásmóddal: *Baranovszky Katalin*) volt. Gyermekük 1824. május 1-jén jött a világra, s apja révén az ortodox, görögkeleti hitben és magyaros hazafiságban nevelkedett. (Érdekes – és végiggondolásra érdemes – az e téren mutatkozó párhuzam az egy évvel idősebb Petőfit adó Petrovics családdal.)

A Theodorovits família feje is kiemelt gondot fordított, s komoly anyagi áldozatokat hozott fia iskoláztatásáért. Anasztáz e támogatás nélkül aligha folytathatta volna szülőfalujában megkezdett tanulmányait Székesfehérvárott, és a reformkor politikai izzásában leledző Pesten, a pesti egyetem mérnöki karán sem szerezhette volna mérnöki oklevelet. Becsületére legyen írva, hogy már diákként és hallgatóként is házi tanítást vállalt, hogy tehermentesítse az otthoniakat. A forradalmi hangulat őt is elérte. Mint egy későbbi, 1855. évi Kelet című szépirodalmi lapindító szándéka kapcsán végzett osztrák rendőrhatalósági vizsgálat megállapította: „1848-ban kormányellenes cikkeket írt Kossuth Hírlapjába és a Közlönybe. Azután mint kormánybiztos a Bánságban izgatta a népet fölkelésre. Végre 1849-ben a magyar katonai felsőbb törvényszéknél irodatiszti állást kapott. Ezért rendőri felügyelet alatt állott 1854 novemberéig” – írták a kezdeményezést meghíúsító jelentésben.

A szabadságharc bukása után az országra riadt, félelemmel terhes csend borult. Politikusaink vagy emigráltak vagy a passzív ellenállást, a visszavonulást találták az egyedüli tisztességgel vállalható magatartásnak. A rém- és önkényuralom idején hallgatásra kényszerültek a műzsák. Egy királyi ügyész harmincnégy irodalmárunkat kívánta perbe fogni, ám egy másik államügyész (jegyezzük meg nevét: *Kossalkó János*) nem kis munkával elhárította a vádemelés veszedelmét. Irodalmi nagyjainkat súlyos lelki sebek gyötörték és hosszú időn át esélyük sem volt a megjelenésre. (A komáromi menleveles Jókai kivételével, aki Sajó kutyája nevét használva, álnév alatt írogatott.) Czuczor, Sárosi és Madách börtönben ült, Bajza szép lassan megőrült, Táncsics bujdosott, Vörösmarty összetörtén nyéki földbérletén gazdálkodva szűkölködött, Vajda János pedig vidéki földbecslőként tette ugyanezt.

Tomori Anasztáz a szabadságharc bukása után nem tudott, vagy nem kívánt mérnökként elhelyezkedni, továbbra is családokhoz járó korrepetitorként, tanítóként kereste kenyerét. Az azonban, hogy ebben az irodalomapályos időben mire költötte csekélyke megtakarítását, mindennél beszédesebb előképe későbbi munkásságának. 1852-ben szerkesztette és adta ki magyar költők több mint száz versét tartalmazó „Emlékkönyv” című antológiáját, amelyben az elnémultak is teret kaptak. Kis, voltaképp észrevétlen maradt kiadvány volt ez, mégis lelkesítő mindazoknak, aki olvasták vagy akár csak látták is a nyomda kirakatában.

Működött azonban egy olyan iskola is akkoriban Magyarországon, amely joggal tarthatott volna igényt az „élő irodalmi antológia” címre, mivel tizennégy-tizenöt tagú tantestülete számos kortárs irodalmárt számlált. Kilenc akadémikus dolgozott a falai között. *Mentovich*

Ferenc költő, filozófus, *Salamon* Ferenc történész, esztéta, színkritikus, műfordító, *Szilágyi* Sándor történész, folyóirat-szerkesztő, *Szabó Károly* filológus, műfordító, *Szász* Károly költő, műfordító és *Arany* János is a Nagykőrösi Református Főgimnáziumban nyert akkoriban menedéket s tisztes megélhetést. Az volt ám a tanári kar! A Fiastyúokban nincs anynyi csillag, mit akkor Nagy-Kőrösön volt – emlékezett rájuk *Jókai*. (Igaz, ebbe már Tomorit is beleszámította.)

1853-ban, amikor *Szász* Károly az intézményből Kecskemétre távozott, pályázatot hirdettek az addig általa betöltött mennyiségtan-tanári állásra. Hárman jelentkeztek: két református jelölt és a görögkeleti vallású Tomori. Az iskolafenntartót képviselő egyháztanácsnak ugyan támadtak kétségei, de a jeles tantestület egyöntetű akarata előtt meghajoltak. A számoknak nincs vallásuk! – hangzott a tanári kar példaértékű, megdönthetetlen ömellette szóló érve.

Szerencsés döntést hoztak! A fiatalemberről hamar kiderült, hogy nemcsak a számok embere, de irodalomértő, irodalomkedvelő is, megbízható és igaz hazafi. Így aztán a „nagy nevek”, élükön Arannyal kivétel nélkül a barátjukká fogadták. Saját szakterületén is igyekvő volt, több tanulmányt közreadott és 1854-ben kiadta az *Elemi mennyiségtan* című munkáját.

Arany Tompának is beszámolt új kartársáról, akit egyrészt a vallására utalva becsületes görög fiúként emlegetett, másrészt az eredeti oroszos neve miatt, kedveskedve „a mi muszkánk”-ként (*unser Muszka*) írt róla. Ezt a becenevét valószínűleg a diákjaitól kapta, de minden bizonnyal elnyerte a tetszését, mivel visszaemlékezések szerint szívesen mutatta úgy be magát, hogy ő az a bizonyos *Muszka* professzor. *Jókai* – akivel szintén összeismerkedett – viszont az utolsó nagykőrösi görögként emlegette, ami szintén a vallásával függött össze. Tomori tanári kinevezésekor rögtön keresni kezdte a legközelebbi ortodox szentélyt. Kiderítette, hogy a városnak van ugyan egy kicsiny görög temploma, az viszont – mivel az azt építtető helyi görögök évekkal előbb elfogytak – korábban zár alá került. Mint egyetlen jelentkező hívőnek azonban készségesen megnyitották az épületet, és a görög templom gondnokává nevezték ki. Ennek fejében, valamint némi bérleti díjért imahelyként használhatta, de gondnoki lakását is berendezhette. Elköltözése a templom végleges bezárását is jelentette. *Jókai* erre utalt.

Az 1854. évi nyári vakációra két utat tervezett. Ellátogatott Sárospatakra, hogy személyesen találkozhasson a bujdosásai után éppen ott tanító *Erdélyi* János költővel, színikritikussal, a Nemzeti Színház 1848/49-es igazgatójával. A másik utazása anyai nagybátyjához, *Baranovszky* Miklóshoz, a páratlanul gazdag nagykereskedőhöz és híres műgyűjtőhöz vezette volna. A Hamburgban és Bécsben is palotát fenntartó rokonnal azonban már nem találkozhatott, mert időközben elhalálozott. A császárvárosban azonban nemcsak erről értesült, hanem arról is, hogy a nevezetes ember teljes vagyonát őrá és két lánytestvérére hagyta. Óriási vagyonrész jutott neki. Atköltözhetett volna a német Hanza-városba, s tölthette volna a páratlan műkincsekkel teli kastély uraként a hátralevő életét. Áttelepülhetett volna Bécsbe, ahol szintén boldog semmittevésben, örök szórakozásban, művészetekben tobzódva, vagy esetleg a világot járva szerzett volna feledhetetlen élményeket. Ő azonban nem ezt tette. Pénzzé tette mindkét kastélyt, elérvezte a műkincsek túlnyomó többségét és visszatért Magyarországra. Nagybátyja síremlékére Arannyal íratott epigrammát.

Nagykőrösön emlékezetes búcsút vett tanártársaitól, barátaitól, hosszan beszélgetve velük arról is, hogy miként tudna leginkább a magyar kultúra hasznára lenni. A tantestület már említett tagjain kívül *Ballagi* Mór, *Gyulay* Pál, *Tompa* Mihály és *Jókai* is jelen volt, s valamennyien megnyerőnek találták, barátságukba fogadták. A tanári kar pedig kijárta számára a haláláig büszkén viselt tiszteletbeli főgimnáziumi tanár címet.

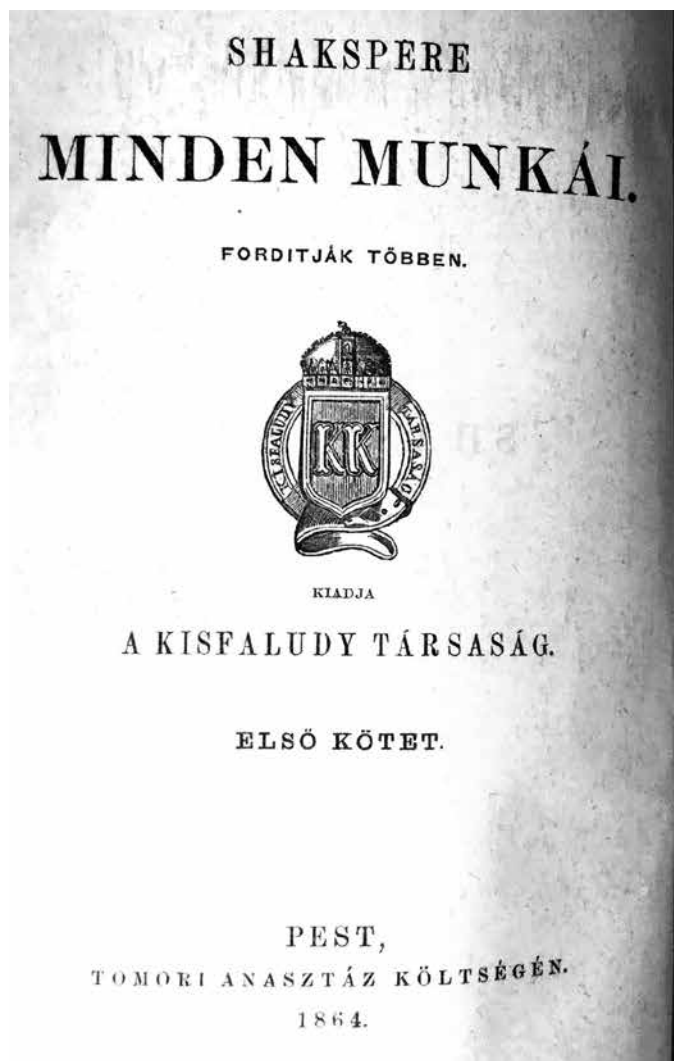
...és idősen

Elsőként tanulmányi ösztöndíj-alapítványt tett, és jutalmat alapított a nagykőrösi diákok javára (utóbbit a mindenkori legeredményesebb irodalmi alkotó kaphatta meg közülük). Három évvel később, az őáltala letett alaptőkével nyugdíjalap is létesült a bármikori tanárok számára.

A köz hasznára válni – nyilvánvalóan nagy nevű barátai sorsának ismeretében is –, úgy ítélte meg, hogy leginkább azzal lehetne, ha valamiképp a magyar irodalomba tudna újra lelket lehelni. Olyan magasztos célt keresett, ami komoly kihívást jelent a szerzőknek, amibe a cenzúra sem köthet bele, mivel a múlt tanulságaival üzen a sötét jelennek. Történelmi tárgyú színművek írására adott tehát többször is jelentős pályadíjat, amellyel sok író megmozgatott, ismét alkotásra készítetett. Ennek köszönhetően íródott és kerülhetett színre egyebek mellett Jókai Mór Könyves Kálmánja, *Hegedűs* Lajos Bíbor és gyásza, valamint *Obernyik* Károly Brankovics Györgye (amiből később *Erkel* írt négy felvonásos operát). Magára vállalta Szász Károly angol és francia költők verseiből szerkesztett műfordítás-kötetének kiadási költségeit is. Széles e hazában ugyanis nem volt más, aki vállalkozott volna e feladatra, hiszen egy ilyen verseskönyv tudhatóan csakis veszteséget termelhetett.

Elhatározta, hogy Shakespeare műveinek első teljes magyar fordítását és kiadását is fedezni fogja. Addig csak a *Julius Caesar* (Vörösmarty fordítása) és a *Coriolanus* (Petőfi átültetésében) számítottak ihletett, az eredetihez méltó Shakespeare-tolmácsolásnak. A könyvsorozatba természetesen ezek is bekerültek. A legfontosabb fordítók Arany János, Szász Károly, *Lévay* József, Ács Zsigmond voltak. Az elhatalmasodó betegségével és elszegényedéssel egyszerre küzdő *Vörösmartyt* – mivel Tomori is Fejér megyében vett birtokot – gyakran felkereste

Az első kiadás

Kápolnásnyéken. A köztük kialakult atyafiságos kapcsolatot felhasználva, udvarias késztetéssel, finom diplomáciai érzékkel anyagilag is támogatta. Vele a Lear királyt fordította le a sorozat számára. Minden elfogadott műfordításért (Arany János és Csengery Antal voltak az elbírálók) kétszáz forint honoráriumot fizetett kézhez, ami akkor igen jelentős összegnek számított. A tizenkilenc kötetben (tizennyolc év alatt) megjelent sorozat első tizenhét része végül Tomori Anasztáz teljes kiadói, nyomdai és terjesztői költségén kerülhetett fel a polcokra. Nem kívánt nyereszkedni a vállalkozáson. Az első kiadás anyagi hasznáról lemondott a Kisfaludy Társaság javára, amelynek így összesen tízezer korona átadott tőkével szinte újjalapítója lett. (A szépirodalmi egyesülés alapítótagként rögzítette közreadott éves névjegyzékeiben.) „Az eladandó példányok jövedelméből mindenekelőtt az előlegezett tiszteletdíjak és nyomtatási költségek lesznek levonandók: a remélhető tiszta jövedelem a Kisfaludy-társaság javára essék. Ezen első kiadást legalább 2000 példányban nyomtatandó; hogy a jutányosan szabadandó ár mellett is lehessen belőle némi hasznot remélni. Ha netalán második kiadás is válnék valaha szükségessé, kívánom, hogy az a fordítók tulajdona legyen” – rendelkezett 1860-ban.

Adományt tett az Erdélyi Múzeumegylet és a színészek nyugdíjintézete működtetésére, valamint a kor legnépszerűbb néplapja, a Vasárnapi Újság számára különféle pályadíjak kifizetésére.

Volt már szó róla, hogy amint tehetette, támogatta Vörösmartyt. Halálakor a Vörösmarty-kultusz szolgálatába állt. Emlékét őrzendő, nagy mennyiségben bronz Vörösmarty-mellszobrokat gyártatott, hogy a hazafiság példajaként a családi otthonok díszé lehessen. Ő emeltette saját költségén azt a síremléket is, amely alatt a Szózat szerzője a kerepesi (ma: Fiumei úti) temetőben nyugszik.

Más alkotókat is felkarolt. Sárosi Gyula költőnek, Kossuth egyik – a szabadságharc alatti működése és a Ponyvára került arany trombita című költeménye miatt előbb halálra, majd életfogytiglanra ítélt – kormánybiztosának, amikor hosszú évek múlva kegyelemmel szabadult, Tomori támogatásával sikerült megteremtenie létfeltételeit, folytatnia félbeszakadt irodalmi pályáját. Akkor is számíthatott rá, amikor Krinolin-vers című költeményéért internálták, s újra hazatérhetett. Felkarolta Than Mór festőművészt is. Számos alkalommal juttatta olyan forrásokhoz, amelyek pályafutását egyengették. (Párizsban is az ő költségén képezte magát.) Megvásárolta tőle például nyomdai sokszorosításra Mohácsi csata című művét, amelyet 1857-ben ingyenes műmellékletként a végórát élő szépirodalmi, művészeti és divatlap, a Hölgyfutár előfizetői kaphattak meg. Az elbukott szabadságharcra áthallásos festménymásolatot kísérő kiadói közlés: „...nem album lap, melyet a közönség keze között forgat, hanem a mely arra szolgál, hogy a magyar termeket, szobákat diszítse” – beteljesült. A passzív ellenállás éveiben hazafias tisztesség lett kifüggesztésével tüntetni. A megugró előfizetések így aztán meg is mentették a lapot. Tomori számottevő összeggel járult hozzá id. Markó Károly festményeinek külföldről a Nemzeti Múzeum részére történő megvásárlásához. is.

Nemcsak a művészetek álltak azonban érdeklődése homlokterében. 1856 decemberében például ezt írta az Akadémia titkárának „...majd mindenki ajándékkal járul újév napján kedves övéihez; miért ne követném e szokást én is a magyar tudományos irodalom irányában, mellynek emelésére nem kevesbé szükséges nálunk az anyagi, mint a szellemi erő. Míg a szépirodalmi művek s folyóiratok pártoló s olvasó közönségének naponkint növekedő száma fölött minden hazafi méltán örülhet; nem tagadhatja más részt aggodalmát azon állapot fölött, mellyben a tudományos irodalmat látja a részvétlenség miatt. Illy nagy baj enyhítéséhez én is csekély erőmmel járulni óhajtván, bátor vagyok e sorokban a tiszt. akadémiának négy száz pengő forintot följánlani olly kérelemmel, hogy ezen összeget tudományos munka kiadására, vagy legalább kiadási költségeinek pótlására, péld. a török-magyar történeti kútfők egyik kötete kinyomtatására fordítani méltóztatnék.”

„Az eladandó példányok jövedelméből mindenekelőtt az előlegezett tiszteletdíjak és nyomtatási költségek lesznek levonandók: a remélhető tiszta jövedelem a Kisfaludy-társaság javára essék.”

Katona József szobra a Nemzeti Színház előtt
(Züllich Rudolf műve – Tomori Anasztáz ajándéka)

Lelkesen csatlakozott a Vasárnapi Újság azon akciójához, mely Kliegl József hazai feltaláló „hangjegyző-gépének” egy példányát kívánta a Nemzeti Múzeum közadakozásból megszerezni. Kliegl zongorára szerelt masinája egy forgó hengerre felrajzolta a leütött hangjegyet, azaz az előadott mű elhangzásával egy időben rögtön kottát készített. A felhívás révén a korábban is nagyszerű újdonságokkal (pl. nyomdai szedőgéppel) előállt ezermester „résztelenség miatt csökkenő munkakedvét, mind általában napjait egy időre” kívánták biztosítani. Megírták azt is, hogy „a hazai ügyek pártolásában fáradhatlan Tomori Anasztáz régen, még a Vasárnapi Újság felszólalása előtt elhatározta, mikép szükség esetében egymaga szerzi meg a gépet a Muzeum számára”. Végül a közadakozás eredményeként, nem a teljes összeget, csak a nagyobbik felét kellett kifizetnie.

Még nyaralni sem tudott anélkül, hogy valami hasznos dolgon ne törje a fejét. Bosszantotta, hogy noha egyes fürdőhelyeken sok honfitársa megfordul, mégis csökken a számukra elérhető magyar nyelvű olvasmányok. Ezért Ótátrafüreden (ma Szlovákia: Starý Smokovec) magyar nyelvű könyvtárat alapított.

Akadtak azonban látszólag sikertelen vállalkozásai is. Bár németországi utazása során kezdeményezte, hogy a berlini egyetemen magyar nyelvű tanszék létesüljön, melynek kezdeti fedezetét is biztosítani szánta, e tervéből akkor nem lett valóság. Csak 1916-ban, több évtizeddel a halála után. Nem volt sikere a köztéri szobrok állításával sem. Mivel ennek előtte nem voltak hagyományai, ezeknél megmutatkoztak a később kinőtt gyerekbetegségek. A Nemzeti Színház oszlopcsarnoka elé – a sokat nélkülöző, nehéz helyzetben élő Züllich Rudolf szobrászművésszel – készítettett egész alakos Katona József-szobortól idegenkedtek az ikerváros lakói. Ezt érzékelve, Tomori néhány évvel később gombai birtokára szállíttatta, majd 1881-ben Kecskemétné, a Bánk bán szerzője szülővárosának ajándékozta a szobrot. (Jelenleg a helyi Katona József Gimnázium aulájában áll.) Az elszállított emlékmű helyére Lendvay Márton színművész szobrát (az első magyarországi színész-szobrot) helyeztette. A megbízásra pályázatot írt ki, s egy általa felkért művész bizottság választotta ki Dunaiszky László alkotását. Ennek felállítása döntően szintén az ő pénzéből, de közadakozással megtámogatva történt. (A szobor ma is köztéren, a budai várban, az Országház utcában áll.)

Miközben vidéki birtokát vezette (jól gazdálkodni is hazafiúi kötelesség – mondta), Pesten is vett a Barcsay utcában lakást magának. Ebben irodalmi szalont működtetett. (Deák Ferenc, Eötvös József is megfordult az eseményeken.) Megnősült, egy kétgyermekes özvegyet vett feleségül, akivel haláláig, huszonkilenc éven át, boldog házasságban élt. 1894. október 8-án, Barcsay utcai otthonában érte a halál.

Élete során a már említett nagykőrösi dísztanári címen túl, két nagy elismerés érte. 1858 decemberében a Magyar Tudományos Akadémia a matematikai és természettudományok osztálya levelező tagjává választotta (ő volt az osztály legelső levelező tagja). Elemi mennyiségtana volt erre a jogalap. Székfoglalója, „A gabona-, különösen víz- és gőzmalmokról” tartott értekezése után azonnal újabb pályadíjakat adományozott az intézmény számára történelmi és matematikai művekre. A másik elismerésként a Kisfaludy Társaság megfestette portróját, hogy dísztermében kifüggeszthesse a többi nagyok közé.

1894. május 16-án kelt végrendeletében is intézkedett közcélokról. Az Akadémiának tízezer forintot hagyott, hogy annak kétévi kamatával matematikai műveket díjazzanak. A Nemzeti Múzeumnak adományozta féltve őrzött Vörösmarty-ereklyéit és a belvederi Apolló-szobor két méter magas vasöntvény-változatát, amely azóta is a Múzeumkertben áll. Talpázatán, kis márványtáblán olvasható: „Tomori Anasztáz hagyatéka” Szinte csak ez, valamint nem túl jól sikerült nagykőrösi szobra és egy ottani utcanév hirdeti az emlékét.

Hegedűs Sándor